

УДК 504.6(477/44)

Єфімець Оксана Андріївна, магістр спеціальності “Екологія”, КВНЗ “Вінницька академія неперервної освіти”.

Науковий керівник: **Мудрак Г.В.** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища Вінницького національного аграрного університету.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЗОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ “КАРМЕЛЮКОВЕ ПОДІЛЛЯ”

Анотація. На основі загальноприйнятої методики подано пропозиції щодо розробки та удосконалення системи функціонального зонування території національного природного парку “Кармелюкове Поділля” в межах проекрованої регіональної екомережі Східного Поділля. Встановлено, що для ефективного та дієвого функціонування парку в структурі екомережі необхідно збільшити площу парку та провести його функціональне зонування з урахуванням місцевих особливостей розвитку господарського комплексу території дослідження. В статті показано перспективи і загрози ефективного функціонування парку в структурі проекрованої екомережі.

Ключові слова: екомережа, природно-заповідний фонд, національний природний парк, біоландшафтне різноманіття, господарський комплекс, техногенне навантаження.

Summary. On the basis of the common methodology, proposals for the development and improvement of the functional zoning system of the territory of the Karmelyukove Podillya National Nature Park within the projected regional eco-network of the Eastern Podillya have been submitted. It is established that for efficient and effective functioning of the park in the structure of the eco-network it is necessary to increase the area of the park and to carry out its functional zoning taking into account the local peculiarities of the development of the economic complex of the study area. The article shows the prospects and threats to the effective functioning of the park in the structure of the projected eco-network.

Key words: ecological network, nature reserve fund, national nature park, bio-landscape diversity, economic complex, technogenic load.

Постановка проблеми. В Україні національні природні парки (НПП) є установами природно-заповідного фонду (ПЗФ) основними завданнями яких є природоохоронна, рекреаційна, культурно-освітня та науково-дослідна діяльність. Вони становлять каркас проекрованої національної екомережі держави. З метою їх оптимізації та ефективної роботи в галузі збереження біотичного і ландшафтного різноманіття здійснюється функціональне зонування їхньої території.

Згідно існуючої нормативно-правової бази, виділяють чотири функціональні зони тв. Структурі НПП: 1) заповідна; 2) регульованої рекреації; 3) стаціонарної рекреації; 4) господарська або антропогенних ландшафтів. Для кожної з цих виділених зон встановлюється певний режим обмеження, охорони, відтворення та використання [5, 6].

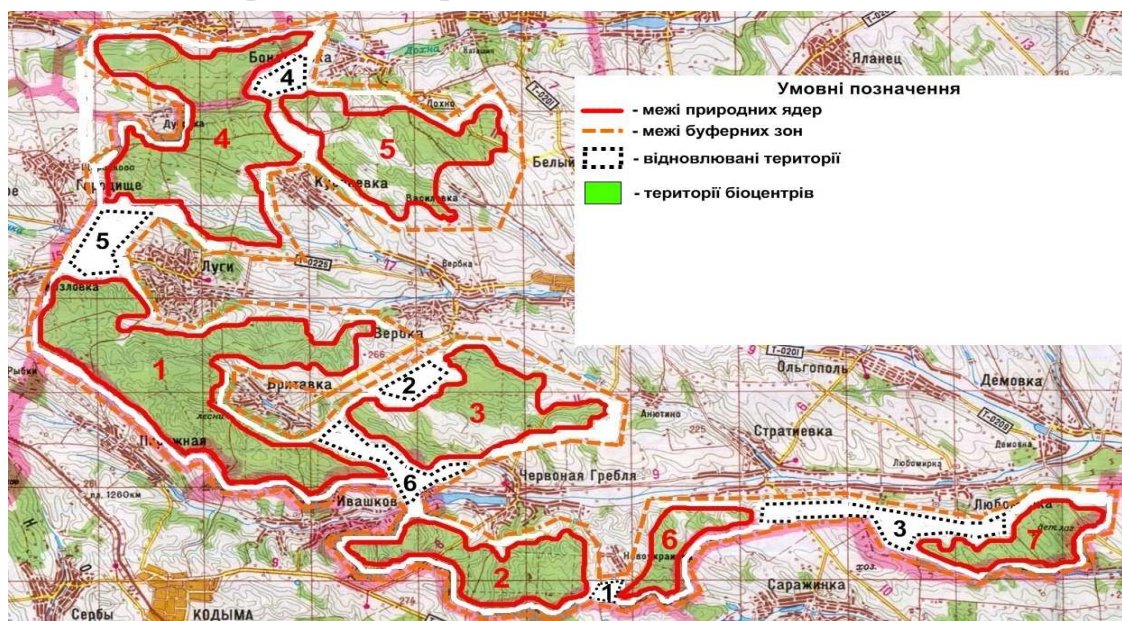
Матеріали й методи досліджень. На основі аналізу картографічних матеріалів, краєзнавчих, фондкових й літературних джерел, польового обстеження, методичних рекомендацій подано пропозиції щодо розробки функціонального зонування національного природного парку “Кармелюкове Поділля” в структурі проекрованої регіональної екомережі Східного Поділля.

Методи досліджень – експедиційні, аналітичні, описові, порівняльні, польові, картографічні, ландшафтно-екологічні.

Об’єкт дослідження – існуючі природні та антропогенні комплекси національного природного парку “Кармелюкове Поділля” та їх функціональне зонування як складових елементів в структурі регіональної екомережі Східного Поділля.

Предмет дослідження: чинники, які впливають на стан функціональне зонування території національного природного парку “Кармелюкове Поділля” в структурі регіональної екомережі Східного Поділля.

Результати досліджень. НПП “Кармелюкове Поділля” розташований на території 2 адміністративних районів Вінницької області: Чечельницький район: Бондурівська, Бритавська, Вербська, Демівська, Куренівська, Любомирська, Лузька, Стратіївська, Тартацька, Червоногреблянська сільські ради і Чечельницька селищна рада; Тростянецький район: Торканівська сільрада. Парк створено відповідно до Указу Президента України № 1057/2009 від 16.12.2009 р. До території НПП “Кармелюкове Поділля” погоджено в установленому порядку включення 20203,4 га земель державної власності, в. ч. 16518 га земель, які вилучаються у державного підприємства “Чечельницький лісгосп” і надаються парку в постійне користування, а 3685,4 га земель, що включаються до його складу без вилучення згідно з додатком. Парк розпочав свою роботу 19.12.2011 р. відповідно до наказу Міністерства екології та природних ресурсів України № 519 від 12.12.2011 року [3, 4]. Загальна площа території НПП – 20203,4 га, фактична площа – 15393,9 га. До складу НПП “Кармелюкове Поділля” входить 5 ПЗОіТ, площею 4809,5 га [2-4]. Він розташований відносно рівновіддалено від найбільших промислових та економічних центрів області (рис. 1).



Природні ядра: 1 – Бритавське; 2 – Червоногреблянське; 3 – Вербське; 4 – Бондурівське; 5 – Куренівське; 6 – Новоукраїнське; 7 – Любомирківське. **Відновлювальні території:** 1 – Новоукраїнська; 2 – Вербська; 3 – Стратіївська; 4 – Бонду-рівська; 5 – Лузька; 6 – Червоногреблянська.

Рис. 1 – Структурні елементи екомережі НПП “Кармелюкове Поділля”

Чечельницький район розташований на південному сході Вінницькій області. Район адміністративно-територіальний поділяється на 1 селищну раду та на 15 сільських рад, які об'єднують 22 населених пунктів та підпорядковані Чечельницькій районній раді. Адміністративний центр — смт Чечельник. Загальна кількість населення району складає 20840 тис. чол. Його загальна площа 76000 га.

Профільюючою галуззю району є сільське господарство. Площа сільськогосподарських угідь становить 50,7 тис. га, зокрема орних земель — 41,6 тис. га. Промисловість району представлена всього лише 5 підприємствами, що складає мізерну кількість [7].

Територія природного парку виділена за наступними критеріями: 1) об'єкт має унікальне (репрезентативне) значення для збереження біотичного і ландшафтного різноманіття регіону, генофонду рідкісних і типових рослин; 2) територія розташована на перетині Бузького меридіонального і Степового (Південноукраїнського) широтного ЕК національного рівня; 3) максимальне включення природних територій (біоцентрів) при визначенні природних меж (такими межами є долина р. Савранка і її невеликої притоки на північному сході, межі великих лісових масивів на заході, південною межею є кордон з Одеською областю – від с. Рибки на заході до с. Берізки-Чечельницькі на сході); 4) наявність історико-культурних цінностей [3, 4].

Функціональне зонування території НПП "Кармелюкове Поділля" повинно здійснюється на основі даних, отриманих на основі результатів проведення досліджень ботаніків, зоологів, гідрологів, екологів та інших спеціалістів за необхідності. В 2009 році Указом Президента України було оголошено створення парку на території Чечельницького і Тростянецького районів Вінницької області, але на даний момент не було чіткого бачення стратегії його функціонування.

На першому етапі, до заповідної зони НПП планується віднести всю територію ботанічного заказника загальнодержавного значення «Бритавський» (3259 га), а також ботанічного заказника місцевого значення «Червоногреблянський» (1492 га). Проте і сьогодні існує потреба в проведенні додаткових ботанічних і зоологічних досліджень та детального виявлення рідкісних видів рослин і тварин для внесення пропозицій щодо перспективного розширення заповідної зони. З огляду на проведені обстеження території НПП необхідно звернути увагу на ділянки лісу розташовані на південь від сс. Вербка, Тартак та Луги. Оскільки на цих територіях зустрічаються розрізнені фітоценози рідкісних та зникаючих видів рослин, що занесені до Червоної книги України, а також проходять міграційні шляхи копитних тварин та досить рідкісної тварини лісового kota (*Felis sylvestris*) Особливий інтерес являє включення в структуру заповідної зони парку всіх територій на яких розміщені зеленотрапляні формації з участю дуба звичайного (*Querceta roborus*) та скельного (*Querceta petraeae*).

Ще одним фактором, який враховується і є одночасно негативним чинником при розробці функціонального зонування є розташування території. Так, до заповідної зони, як правило, недоцільно включати території, які

межують з населеними пунктами. Саме тому проєктована заповідна зона НПП «Кармелюкове Поділля» знаходяться на відстані близько 0,5 км від населених пунктів Бритавка, Вербка, Луги та Червона Гребля (рис. 2.).



Рис. 2 – Межування території НПП з населеними пунктами та їх господарськими комплексами на території Чечельницького району

Аналіз карти показує, що територія НПП близько межує з господарськими комплексами населених пунктів. Даний чинник негативно впливає на ефективне функціонування парку і особливого його заповідної зони. Пропонується в Межах проєктування НПП та в 5 км зоні від його крайніх меж відмовитися від традиційного ведення сільського та лісового господарств. Щодо сільського господарства, то всі орні землі, які мають ухил 15% повинні бути вилучені із користування з подальшим їх залуговуванням або залісненням. В даній території доцільно запровадити систему агролісівництва на заміну традиційного ведення сільського господарства. Неприйнятною для збереження степів є практика терасування степових схилів і засадження їх деревними породами, зокрема сосною, що було відмічено поблизу смт. Чечельник в балці “Терещуків яр”, адже внаслідок таких робіт порушується структура степових угруповань, зникають рідкісні види, в той же час лісові фітоценози із цих насаджень не формуються, дерева мають пригнічений вигляд і поступово засихають. На території НПП “Кармелюкове Поділля” найбільші площі степові угруповання займають на схилах “Сухої балки”, яка розміщена між смт. Чечельник та с. Дохно. Для збереження степових ділянок на території парку потрібно ввести режим регульованої заповідності, який передбачає періодичне сінокосіння у другій половині літа, що буде стримувати розвиток чагарникового ярусу і сприятиме підтриманню видового різноманіття фітоценозів [1, 3, 4].

Тобто дефакто на всій території західніше лінії Бондурівка, Василівка, Чечельник, Анютине Стратіївка необхідно інтенсивно обмежувати традиційну

господарську діяльність. Вся інша територія, яка є східніше може і надалі використовуватися для традиційних форм ведення господарства.

Розміщення зон стаціонарної та регульованої рекреації необхідно проводити з урахуванням рекреаційного навантаження, хоча на практиці це здійснюється виходячи з урахування економічної доцільності (наявність вже існуючих баз відпочинку, літніх оздоровчих таборів та ін.). В НГІН «Кармелюкове Поділля» зона стаціонарної рекреації невизначена, оскільки тут відсутні курортно-оздоровчі та інші рекреаційні установи. Саме тут доцільно було б створити їх, а також еколого-освітній центр. А от зона регульованої рекреації буде займати найбільшу площу. Вона розташована на землях які увійшли до складу НПП з вилученням у землекористувачів та без їх вилучення. Господарська зона НПП «Кармелюкове Поділля» повинна бути розташована неподалік від зони стаціонарної рекреації та на землях, що будуть вилучені з господарського використання Чечельницького держлісгоспу і господарські заходи на ній повинні проводитися на засадах збалансованого природокористування.

Проаналізувавши числові показники заповідності території НПП, можна зробити попередній висновок, що заповідна зона, яка пропонується, при такій тенденції буде дещо неоптимальною, оскільки її площа становить 4809,5 га з яких більша частина немає чітко виділених меж в натурі, а окремі об'єкти існують лише на папері. Заповідна зона повинна мати неменше ніж 5000 га.

Зараз функціональне зонування НПП «Кармелюкове Поділля» перебуває лише на стадії розробки і конкретного плану в адміністрації НПП ще немає. Цьому заважає відсутність земле- та лісовпорядкування, які зараз проводяться, ці матеріали необхідні для оформлення державного акту на землю, з подальшою розробкою проекту організації території.

Неприйнятною для збереження степів є практика терасування степових схилів і засадження їх деревними породами, зокрема сосною, що було відмічено поблизу смт. Чечельник в балці “Терещуків яр”, адже внаслідок таких робіт порушується структура степових угруповань, зникають рідкісні види, в той же час лісові фітоценози із цих насаджень не формуються, дерева мають пригнічений вигляд і поступово засихають. На території НПП “Кармелюкове Поділля” найбільші площі степові угруповання займають на схилах “Сухої балки”, яка розміщена між смт. Чечельник та с. Дохно. Для збереження степових ділянок на території парку потрібно ввести режим регульованої заповідності, який передбачає періодичне сінокосіння у другій половині літа, що буде стримувати розвиток чагарникового ярусу і сприятиме підтриманню видового різноманіття фітоценозів [4]. Включення степових ділянок до території природного ядра РЕМ забезпечує збереження цілісності БР області та підвищує її репрезентативність.

Висновки. Отож, функціональне зонування НПП "Кармелюкові Поділля" досить складний процес, який потребує врахування багатьох чинників. Тому, першоосною оптимального функціонального зонування НПП повинно стати чітке і пропорційне розмежування функціональних зон та визначення просторово- функціональних особливостей самих зон НПП в структурі

проектованої екомережі. Другою умовою є формування внутрішніх та зовнішніх буферних зон в структурі НПП. І вся діяльність має бути законодавчо закріплена і виконуватися місцевими органами влади з метою збереження біотичного і ландшафтного різноманіття.

Наразі в парку необхідно проводити наукову діяльність, розвивати різні види екотуризму: пішохідний, велосипедний, кінний, водний, історико-культурний та ін. Необхідно займатися розробкою еколого-пізнавальних стежок (Лісники, Діброва і т.п.), підвищувати еколого-освітній рівень місцевого населення.

В сучасних умовах, коли ми повинні усвідомити важливість дотримання позитивної поведінки в природі, ефективного використання природних ресурсів, то природоохоронній діяльності відводиться першочергове місце в системі збалансованого розвитку території. Наразі ця робота має бути спрямована на відродження народних традицій в галузі охорони природи та формування ставлення любові до природи рідного краю.

НПП «Кармелюкове Поділля» є важливою ключовою територією РЕМ Вінницької на кордоні з Одеською областю в структурі національної екомережі України.

Перспективи досліджень. Опрацьована проблематика дослідження має подальші перспективи в умовах подальшого проектування регіональної схеми екомережі на території Вінницької області в структурі національної екомережі України.

Вирішення даного ряду проблем є комплексним питанням взаємоузгодження природоохоронних дій як з боку екологів і природоохоронців, так і з боку представників сільського та лісового господарств.

Список використаних джерел

1. Агролісівництво: еколого-збалансований розвиток : навч. посіб. / О.Т. Урушадзе, Т.Ф. Урушадзе, О.М. Нагорнюк, О.В. Мудрак, О.І. Дребот; за науковою редакцією академіка НААНУ О.І. Фурдичка. – Тбілісі-Київ-Херсон, Видавничий дім «Гельветика», 2019. – 482 с.
2. Єлісавенко Ю.А. Проблеми функціонального зонування національного природного парку «Кармелюкове Поділля». / Ю.А. Єлісавенко // Тези VIII Всеукраїнської наукової конференції "Сучасні проблеми екології та геотехнологій", 23-25 березня 2011 року. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – С. 144-146.
3. Мудрак О.В. Еталони природи Вінниччини / О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак, В.М. Поліщук та ін. [Монографія] // За заг. ред. О.В. Мудрака. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД» 2014. – 532 с.
4. Мудрак О.В. Збалансований розвиток екомережі Поділля: стан, проблеми, перспективи [Монографія] / О.В. Мудрак – Вінниця: «СПД Главацька Р.В.», 2012. – 914 с.
5. Природоохоронне законодавство України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> – Назва з екрану.
6. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2004. – 71 с.
7. <https://uk.wikipedia.org/wiki> – офіційний сайт Вікіпедії